

»Ostavimo zajedno ovo mjesto sramote i žalosti«: priroda u kratkim pričama Augusta Cesarca*

MLADEN DOMAZET

*Institut za filozofiju, Zagreb, Hrvatska / Institute
of Philosophy, Zagreb, Croatia
mdomazet@ifzg.hr*

UDK 32Cesarec, A.
1:504(497.5)"192/193"
32Cesarec, A.
141.12

Izvorni znanstveni članak /
Original scientific paper
Primljeno / Received: 24. 7. 2025.
Prihvaćeno / Accepted: 29. 9. 2025.
[https://doi.org/10.52685/pihfb.51.2\(102\).6](https://doi.org/10.52685/pihfb.51.2(102).6)

Sažetak

Uslijed »polikrize« koja povezuje materijalnost živog svijeta i neodrživu nepravdu u društvu, javlja se potreba za sveobuhvatnom transformacijom antropogenih materijalnih procesa i društvenih odnosa. Djela Augusta Cesarca nose primjere »revolucionarne« transformacije uloge ne-ljudske (više-nego-ljudske) prirode u hrvatskoj filozofiji razdoblja 1871. do 1945. godine. U radu se predstavljaju glavne odrednice njegove ekološke filozofije (umjesto »filozofije prirode«, termina zauzetog za prirodoslovlje) iz perspektive suvremenih poziva na eko-socijalnu transformaciju. Iako nije bio profesionalni filozof, Cesarec je bio utjecajan intelektualac te autor u književnosti i publicistici, povezan s europskim filozofskim i intelektualnim kretanjima. Cesarec je jasan zagovornik historijskog materijalizma u publicistici i filozofskim esejima, dok je u književnosti istraživao i alternativne imaginarije, uključujući i ulogu (više-nego-ljudske) »prirode« u materijalnom razvoju, pravdi i smislu ljudskog djelovanja.

* Ovaj rad izrađen je u sklopu projekata »Prema ekonomiji za održivo blagostanje: integrativne politike i transformativni pokazatelji«, financiranom sredstvima Europske Unije u okviru programa za istraživanje i inovacije Obzor Europa pod ugovorom 101094211 te »Etika i društveni izazovi« (EDI) u Institutu za filozofiju u Zagrebu, praćen od strane Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske te financiran sredstvima iz nacionalnog plana oporavka i otpornosti 2021–2026 Europske Unije – NextGenerationEU. O temi ovog članka izlagao sam na skupu *Nove teme u hrvatskoj filozofiji od 1874. do 1945. godine*, Zagreb 5. – 6. lipnja 2025. godine. Ovom prilikom zahvaljujem se sudionicima na prijedlozima i kritikama te organizatorima na prilici za javno otvaranje ove teme.

Težnjom da određenu tematiku učini dostupnom i širem čitateljstvu, njegova filozofija sadrži elemente pred-modernih konceptualizacija aktivne uloge »prirode« prisutnih u popularnom imaginariju. U izabranim pričama objavljenim na prelasku iz 1920-ih u 1930-e uloga više-nego-ljudskih »prirodnih« aktera u društveno-transformativnim (političkim?) porukama je u jasnom otklonu od klasične vizije prometejskog gospodarenja ljudi nad svime ostalim na planetu.

Ključne riječi: August Cesarec, rast, ekologija, politička ontologija, revolucija

Kriza i promišljanje promjene

U prirodnim znanostima uvriježio se danas govor o »rubu nepovratne klimatske katastrofe«, o neospornom globalnom kriznom stanju koje ugrožava samo tkivo života na planetu Zemlji.¹ Krizu je proizvelo i podržava ljudsko djelovanje, organizirano u strukturu protoka materijala i energije kroz tehnološku infrastrukturu i živa bića, a upravljano političkim pojmovnim aparatom i strategijama.² Međutim, ona se danas ne prikazuje isključivo u jednoj znanstvenoj ili čak pojmovnoj domeni, već kombinira elemente prethodno razdvojenih društvenih i materijalnih aspekata života, tvoreći »polikrizu« koju čine ekološko urušavanje, ekonomske nejednakosti, koncentracija moći i izumiranje živih bića.³ Jasna su i upozorenja da unatoč spoznaji o pogoniteljima krize kojima upravljaju ljudi i politika, nema ozbiljnog političkog napretka prema

¹ William J. Ripple, Christopher Wolf, Jillian W. Gregg, Johan Rockström, Michael E. Mann, Naomi Oreskes, ... Thomas W. Crowther, »The 2024 state of the climate report: Perilous times on planet Earth«, *BioScience* 74/12 (2024), pp. 812–824, <https://doi.org/10.1093/biosci/biae087>. Ovakav i slični kolektivni znanstveni izvještaji u ovom su tekstu uzeti kao polazna točka, premisa, za kontekst u kojem se prikazuju elementi Cesarčeva djela (kao prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine) i argument o njihovoj suvremenoj ulozi. Pri tome, a u svjetlu znanstvenih i filozofskih rasprava, tekst namjerno ne uzima navodni kritički odmak prema »trenutnom stanju stvari« kakav je logički moguće, ali manje smisleno, često neiskreno i u konačnici filozofski upitno (postoji li potpuni neutralni pristup stvarnosti?) zauzeti. Pri tome, ne vjerujem da bi otvoreno naglašavanje takvog stava značajno izmijenilo prikaz mogućeg doprinosa rada Augusta Cesarca suvremenim raspravama o socijalizmu i ekološkoj održivosti u koje je smješten u tekstu. Za širi suvremeni pregled »stanja« iz različitih perspektiva usp. »Introduction«, u: Roy Scranton, *Impasse: climate change and the limits of progress* (Stanford: Stanford University Press, 2025), pp. 1–10.

² Marija Brajdić Vuković, Mladen Domazet, »Anthropocene«, u: Luigi Pellizzoni, Emanuele Leonardi, Viviana Asara (ur.), *Handbook of Critical Environmental Politics* (Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2022), pp. 91–103; Andre Gorz, *Ecologica* (Paris: Galilée, 2008).

³ Daniel Hoyer, James S. Bennett, Jenny Reddish, Samantha Holder, Robert Howard, Majid Benam, ... Peter Turchin, »Navigating polycrisis: Long-run socio-cultural factors shape

ublažavanju krize i izbjegavanju katastrofe.⁴ Konačno, barem djelomično se izostanak takvog napretka pripisuje i nijekanju određenih elemenata polikrize, izboru određenog ontološkog sklopa u pristupu krizi te odbijanju prihvaćanja dovoljno sveobuhvatne transformacije razumijevanja društvenog i pojedinačnog djelovanja.⁵ Baš to razumijevanje povlači i pitanje u domeni filozofije, pitanje smisla i pojmovnog aparata kojim ga prikazati društvu.

Zazivanje sveopće krize – najčešće doduše u duhovnoj, a manje u materijalnoj sferi – nije *novum* niti u europskoj niti u hrvatskoj filozofiji. Prisutno je i u Cesarčevo vrijeme, primjerice u ozbiljnoj krizi ideja »napretka« i »razvoja« u 1930-im.⁶ Cornelius Castoriadis tvrdi da je baš tada ekonomski rast ponuđen kao sveobuhvatno rješenje za krize koje se zazivaju.⁷ Pod takvom idejom je i prometejska⁸ vizija socijalističke transformacije društva i ekonomije, koja pod potpunu kontrolu stavlja više-nego-ljudsku prirodu⁹, što danas rezultira navede-

response to changing climate», *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences* 378/1889 (2023), pp. 20220402, <https://doi.org/10.1098/rstb.2022.0402>. Pojam »polikriza« označava globalnu situaciju u kojoj se višestruke temeljne krize ne događaju istovremeno, već se međusobno isprepliću, uzročno povezuju i pojačavaju. Ključna razlika od jednostavnog zbrajanja više istovremenih kriza jest u njihovom međudjelovanju, stalno prisutnom i nezane-marivom, dinamičnom te takvim da zajednički utjecaj postaje znatno veći i opasniji od pukog zbroja njihovih pojedinačnih učinaka.

⁴ Sandrine Dixon-Decleve i suradnici, »Open Letter on COP reform to All States that are Parties to the Convention. Club of Rome (2024)«, <https://www.clubofrome.org/cop-reform-2024/>, (pristupljeno 27. 3. 2025.).

⁵ Vedran Horvat, Laurent Standaert, »Foreword«, u: Vedran Horvat, Lana Pukanić (ur.), *Post-growth Future(s): New Voices, Novel Visions* (Zagreb: Institut za političku ekologiju, 2025), pp. 5–9; Chantal Mouffe, *Prema zelenoj demokratskoj revoluciji* (Zagreb: Multimedijalni institut, 2023), pp. 82–108.

⁶ Pojašnjenje i prikaz kriza ideja »napretka« i »razvoja« kroz 1930-e godine zahtjeva pre-više obimno proširenje ovog rada. Ovdje će ostati kao kratka napomena da ideološki i filozofski prikazi materijalnog i duhovnog kontinuiranog preobražaja ljudskog društva na bolje ne samo da su dotad već intelektualno kritizirani već se tada i materijalno-povijesno osporavaju na globalnoj razini (a ne samo na razini izdvojenih slučajeva).

⁷ Cornelius Castoriadis, *Philosophy, politics, autonomy: essays in political philosophy* (Oxford: Oxford University Press, 1991).

⁸ U kontekstu suvremenih teorija odrasta i ekološke transformacije »prometejski« se koristi kao kritički pojam za opisivanje specifične ideologije koje dominira modernim industrijskim društvima, a obilježava ju bezgranično povjerenje u ljudsku sposobnost da, ponajprije kroz tehnologiju i znanost, nadvlada sva prirodna i tehnološka ograničenja. Takva ideologija pretpostavlja neograničeni rast i ljudsku dominaciju nad ostalom prirodom.

⁹ »Više-nego-ljudska priroda« označava radikalni pomak u perspektivi koji napušta tradici-onalnu ideju prirode kao pasivne pozadine, resursa ili vanjskog prostora odvojenog od ljudskog društva. Umjesto toga, on definira svijet kao složenu mrežu živih bića, entiteta, procesa i sustava koji su aktivni sudionici (agenti) u stvaranju stvarnosti, a u kojoj su ljudi samo jedan od mnogih

nom polikrizom, ali i ograničenjima poimanja kako ju nadići. Primjerice, Nancy Fraser tvrdi da suvremena vizija socijalističke transformacije treba počivati na novoj teoriji, na pojmovnom aparatu – pa možda čak i ontologiji – koja nije isključivo redukcionistička i ekonomistička.¹⁰ Zbog proširene ontologije ona može uključiti šire razumijevanje postojećeg stanja i njegovih kriznih odrednica, ali i uključiti širi nagovor na revolucionarnu transformaciju, što je važno iz perspektive Cesarčeva intelektualnog djelovanja.¹¹ Fraser pri tome poziva i na djelomični revizionizam povijesnog narativa, nama važan iz perspektive filozofije kojom se bavi i Cesarec, kako bi se osvijestila propuštena savezništva u političkom zagovaranju promjene. Otvara se pitanje proširenja političke ontologije: onoga što vrednujemo, s čime se organiziramo i što sve razumijemo kao rad (i nužni i transformativni).

Poziva se zapravo na preispitivanje »filozofijskih i antropologijskih pitanja o odnosu između prirode i kulture, ljudi i ne-ljudi, <...> da dovedemo u pita-

sudionika, neraskidivo isprepleteni s ostalima. U odnosu na poznatije »ne-ljudsko« i »post-ljudsko« pojam je namjerno inkluzivan, prepoznajući važnost ljudi ali smještajući ih u širu ekološku etiku, ontologiju i politiku.

¹⁰ Nancy Fraser, »Socialism, Planning and the Relativity of Dirt«, u: Jan Groos, Christoph Sorg (ur.), *Creative Construction: Democratic Planning in the 21st Century and Beyond* (Bristol: Bristol University Press, 2025), pp. 308–328.

¹¹ Zorica Stipetić, *Argumenti za revoluciju – August Cesarec* (Zagreb: Centar društvenih djelatnosti SSOH, 1982). U radu ovog obima nemoguće je promjereno prikazati biografiju i književni opus Cesarčeva djelovanja. Ukratko – slijedeći vrlo sažet suvremeni Rizvanovićev prikaz – August Cesarec (1893. – 1941. g.) bio je »najprogonjeniji hrvatski pisac 20. stoljeća«. Kao aktivist se angažirao već u gimnazijskim danima, te nastavlja angažirano pisati i organizirati društvene pokrete do kraja života. Kako objašnjava Stipetić (ibid., p. 1), u onodobnom hrvatskom društvu »sva je inteligencija morala biti, i bila je, politizirana, ili je svoj distancirani stav plaćala marginalnim društvenim značajem.« Zatvoren je prvi put 1912. g. (Austro-Ugarska) zbog navodnog sudjelovanja u atentatu na bana Cuvaja, a opetovano kroz 1920. i 1930. g. (Jugoslavija). Više puta je izbjegao hapšenje bježeći izvan zemlje, u Beč, Prag, SSSR, Španjolsku, Francusku i Italiju. Iza njega ostaje širok publicistički opus, koji pokriva marksizam, politiku, povijest, likovnu umjetnost, kazalište, filozofiju, psihologiju i psihoanalizu. Urednik je časopisa *Plamen* zajedno s Miroslavom Krležom, a kasnije samostalno časopisa *Komunista*, *Zaštita čovjeka*, i *Glas Trešnjevke*. Prevoditelj je poznatih europskih pisaca 19. i prijelaza u 20. st., a uz poeziju i kratku priču važna vlastita djela su mu romani *Careva kraljevina* (1925. g.), *Zlatni mladić i njegove žrtve* (1928. g.), *Tonkina jedina ljubav* (1931. g.) i *Bjegunci* (1934. g.). Književni opus uglavnom mu karakterizira ranije razdoblje ekspresionizma i kasnije razdoblje socijalno-angažiranog realizma, iako se dva razdoblja i kronološki isprepliću. Književnost mu je općenito snažno ideološki obojena, u skladu s navedenim objašnjenjem politiziranosti onodobne inteligencije. »Kao i drugi brojni hrvatski komunisti, i August Cesarec nastradao je nakon neuspješnog bijega iz Kerestince. Strijeljan je 17. ili 18. srpnja 1941. g. i pokopan najvjerojatnije na Dotršćini«. (Nenad Rizvanović, »Uvod /August Cesarec: Komunistički domovine sin«, *Up & Underground* 45–46 (2024), p. 8).

nje neke od osnovnih zasada modernosti«,¹² kako to sumira Chantal Mouffe. I niti to nije *novum*, čak niti u hrvatskoj filozofiji, sociologiji i antropologiji. Pronaći ćemo eksplicitno još od 1970-ih pozive na radikalne reforme ljudskog društva i razumijevanja što je to biti čovjek,¹³ novog jedinstva između prirode i društva,¹⁴ ili pak ovisnosti »perspektiva razvoja hrvatskog društva <...> i o ekološkoj djelotvornosti aktera i politike u Hrvatskoj«. ¹⁵ I to čini hrvatsku filozofsku baštinu sukladnu europskoj, ali potencijalno i dulje od pedeset godina. Naime, August Cesarec, jedan je od najvećih hrvatskih književnika i publicista, aktivan pri kraju razdoblja pred-socijalističke moderne 1870. – 1945., dio javnog prostora i »vrednota <...> koja se <...> podrazumijeva«,¹⁶ pa može biti i jednim od ranijih izvora socio-ekološke vizije transformacije. I on djeluje u doba ozbiljne ideološke, političke i intelektualne krize na koju on daje revolucionarne i nacionalno-specifične odgovore.¹⁷

Razdoblje između dva velika svjetska rata osobito je značajno za oblikovanje društvenih uvjeta u kojima leže i začeci suvremene ekološke problematike. S jedne je strane socijalističko obećanje sustizanja razvijenosti tadašnjih impe-

¹² Mouffe, *Prema zelenoj demokratskoj revoluciji*, p. 96.

¹³ Rudi Supek, *Ova jedina Zemlja: Idemo li u katastrofu ili Treću revoluciju?*, 2. dopunjeno izdanje (Zagreb: SNL, 1978).

¹⁴ Ivan Cifrić, »Limits to growth and the growth of limits: Are we ready for a sustainable society?«, u: Mladen Domazet, Dinka Marinović-Jerolimov (ur.), *Sustainability Perspectives from the European Semi-periphery* (Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 2014), pp. 53–78.

¹⁵ Ivan Cifrić, »Tranzicijski izazovi i globalizacijski kontekst«, u: Ivan Cifrić, Ognjen Čaldarović, Rade Kalanj, Krešimir Kufrin (ur.), *Društveni razvoj i ekološka modernizacija: Prilozi sociologiji tranzicije* (Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, 1998), pp. 79–108.

¹⁶ Stipetić, *Argumenti za revoluciju – August Cesarec*, p. 1.

¹⁷ Ibid. Krajem 20.st. uvrjebile se i ocjena da su u Cesarčevom djelu ideologija i politički aktivizam utjecali na književno stvaralaštvo, umanjujući mu umjetničku vrijednost (usp. Rizvanović, *ibid.* p. 7). Za potrebe ovog osvrta, čiji je naglasak na implicitnoj političkoj ontologiji u književnim djelima to i nije manjkavost, ali vrijedi i vrlo sažeto navesti sam književnikov odnos prema sorealizmu, angažiranoj književnosti i marksizmu. Kao aktivni komunist ranog 20. st. i u književnosti prikazuje marksističku analizu društva (pišući o klasnoj borbi, eksploataciji radništva, bijedi gradske sirotinje, moralnom rasulu i licemjerju građanskog staleža i sl.), te se oslanja na marksističku filozofiju kao alat za razumijevanje povijesti i promjenu društvene stvarnosti. Posljedično (ili možda samo sukladno?) zagovarao je i angažiranu književnost koja ne smije biti sama sebi svrhom (larpulartizam) već mora služiti kao oružje ili oruđe u društvenoj transformaciji. Konačno, u izravnom razilaženju s određenim beogradskim kolegama, odbacivao je nadrealizam zbog buržoaske dekadencije, nerazumljivog elitizma i izgledne apolitičnosti. U svjetlu pokušaja promjene pojmovnog aparata kako bi se moglo aktivno pristupiti suvremenoj polikrizi (prikazanog u tekstu gore) potencijal nadrealizma i preklapanje s Cesarčevom vlastitom metaforikom više-nego-ljudske prirode vrijedilo bi dodatno istražiti drugom prilikom.

rijalnih središta, Wallersteinovih¹⁸ metropola svjetskog sustava, s drugačijim uređenjem upravljanja, odlučivanja i podjele dobrobiti upražnjavano u Sovjetskom Savezu i europskoj Kominterni. Obećanje se uglavnom upućuje slabije obrazovanoj i često već očekivanjima izmučenoj populaciji, proletariziranoj unutar jedne generacije, kao što su dominantni protagonisti nekih Cesarčevih romana.¹⁹ Animističko i cikličko poimanje prirode, čak i kada upravo u njemu leži i razočaranje vlastitim životom i ograničenjem aspiracija, poznato je takvoj populaciji – makar kao atavizam u oprečnosti s prometejskim obećanjem blagotvorne racionalne dominacije nad svime prirodnim i ne-ljudskim.

S druge je pak strane razdoblje porasta nejednakosti, silovitog razvoja industrijskih potencijala na periferiji kapitalističkog svjetskog sustava, dotad neviđeno bogaćenje u centrima moći te kulturalna razigranost »pozlaćenog doba«, »ludih dvadesetih« ili »doba jazz«.

Svi oni prethode ekonomskom slomu 1929. godine, posljedičnoj produljenoj ekonomskoj depresiji, programima republikanskih socijalnih potpora (za razliku od različitih pred-modernih carskih socijalnih transfera) i usponu fašizma (u različitim oblicima, ali uvijek izrazito prometejski obilježenim). Osim na periferiji gdje caruje ekstraktivistički rub kapitalističkog rasta, pred-moderno poimanje prirode manje je prisutno u popularnom imaginariju stanovništva, ali je življe neposredno iskustvo industrijskog zagađenja i uništenja pred-modernih prirodnih prostora i pripadnih društvenih zajednica.

August Cesarec stvara upravo u procijepu tih dviju krajnosti, čime se može okarakterizirati i čitava hrvatska društveno-ekološka zbilja navedenog razdoblja. Prostor središnje Hrvatske, osobito Zagreba, intenzivno se industrijalizira (i proleterizira), ali i podržava ozbiljan revolucionarni društveni pokret (i marksističko-internacionalistički i nacionalno-republikanski) i pripadno intelektualno stvaralaštvo. Kao niti u većini europskih društava tog razdoblja, to stvaralaštvo ne proizlazi iz zagrebačkog Mudroslovnog (tj. Filozofskog) fakulteta. Smatram da ga to ipak ne čini nedostojnim za istraživanje hrvatske filozofske baštine, baš zato što kao i u Europi dio te baštine izvire izvan institucionalnih ograni-

¹⁸ Immanuel Wallerstein, *Suvremeni svjetski sistem* (Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost, 1986).

¹⁹ Zbog primarne naravi ovog osvrtu da prikaže političku ontologiju, njezinu ulogu u argumentiranju i prikazivanju društveno-materijalne transformacije i njezinu pojavu u specifičnom podskupu Cesarčevog književnog opusa, ova uvodna kontekstualizacija Cesarčevih djela nije popraćena prenošenjem konkretnih primjera iz književnikovih tekstova. Kasnije, u poglavlju »Revolucionarno djelovanje više-nego-ljudskog u kritici postojećeg društva i prikazu moguće promjene«, kao dijelu rada koji prikazuje »rezultate istraživanja« konkretno će se prikazati primjeri kako se u Cesarčevim pričama priroda ne pojavljuje samo kao kulisa već kao dio političke ontologije.

čenja spomenutog fakulteta. Dapače, čini se da sve više istraživanja hrvatske filozofske baštine navedenog razdoblja uključuje autorice i autore koji nisu bili profesionalne filozofkinje niti su izgradili ili doprinijeli definiranju jedinstvenog filozofskog sistema. Bili su upravo književni stvaraoci ili barem publicistice općeg usmjerenja.

U ovom radu primarni interes za Cesarca je političko-ekološki, tj. prikaz implicitne (i čak namjerno prešućene) uloge koju više-nego-ljudsko u prirodi ima u razumijevanju i mijenjanju svijeta. Stoga se ne bavim detaljno biografijom, ali niti književno-teorijskom analizom njegovih književnih djela niti publicistike. Poeziju pak ne uključujem u prikaz jer opisi društvenog metabolizma dozvoljeni (ako su uopće uključeni) u lirskoj formi suviše daleko odstupaju od materijalnih i društveno-teorijskih opisa fizičke i društvene promjene – previše su poetski. Isto tako nije jedan od temeljnih ciljeva rada bitno proširiti vrednovanje povijesne uloge i djela Augusta Cesarca u intelektualnoj i umjetničkoj povijesti Hrvatske, kako to čine recentno obnovljeni interesi oko *Subversive foruma* iz 2024. godine.²⁰ Izdvojena djela čine vrlo mali dio Cesarčeva opusa, i ovaj prikaz pristupa im iz ahistorijskog kuta koji vjerojatno dijalektički materijalist Cesarec ne bi visoko cijenio.

Ipak, prirodne elemente u društvenim povijesnim tokovima smatrao je dovoljno postojećim, dovoljno razlučivim, zamjetnim i značajnim da im je posvetio kratke priče u kojima nastoji prenijeti važne poruke. Štoviše, takve priče nalazimo u Cesarčevom opusu od samih početaka, primjerice u izričito ekspresionističkom ranom razdoblju,²¹ pa do djela zrelog doba²² koja su istovremena s njegovim poznatim publicističkim radovima. Potonji uključuju i njegov najpoznatiji »filozofski«²³ rad, *Don Quiote iz Salamance, Miguel de Unamuno*.²⁴ Kratka priča ima privilegiju da može »rubnoj« ili eksplorativnoj tematici po-

²⁰ Vidi cijeli broj časopisa *Up & Underground* 45–46 (2024).

²¹ August Cesarec, »Zver planina«, *Savremenik* 14 (1919), pp. 30–45.

²² August Cesarec, »Na moru«, *Hrvatska revija* 5/12 (1932), pp. 737–754.

²³ Primjerice, prikazujući sukob na (znanstvenoj) ljevici Božo Kovačević kaže da Cesarec pokazuje »veliku filozofsku erudiciju«. Božo Kovačević, *Slučaj zagrebačkih revizionista: Marksizam filozofija i znanost u radovima Zvonimira Richtmanna i Rikarda Podhorskog* (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1989), p. 180. Cesarčevi značajni radovi na koje se poziva objavljeni su u istom časopisu, *Almanahu savremenih problema*, u istom razdoblju kad i sporne polemike o znanosti, marksizmu i filozofiji Richtmanna i Podhorskog o kojima Kovačević piše. Sam *Almanah* na određeni je način glasilo jedne od strana sukoba na (književnoj) ljevici u tadašnjoj Jugoslaviji, one strane koja se protivi estetskoj autonomiji i inherentnoj (ne-anagžiranoj) vrijednosti umjetničkog i intelektualnog (pa time i znanstveno-teorijskog) stvaralaštva.

²⁴ August Cesarec, »Don Quiote iz Salamance, Miguel de Unamuno«, *Almanah savremenih problema* (1932), pp. 33–54.

svetiti više pažnje nego roman, koji često mora odgovarati određenom kanonu, ako autor nije osobito hrabra ili osobito slavna osoba. U Cesarčevom slučaju slava, zapravo njezin nedostatak, ima presudnu ulogu jer je uvijek potrebno pronaći izdavača i distributera koji bi se uopće posvetili izdavanju stilski i tematski eksperimentalnog romana.

S druge strane, kratka priča onodobno lakše dopire do šire publike zbog objavljivanja u pristupačnijoj periodici. Cesarec i sam navodi da je prinuđen pisati za tržište, posvećen svojim prosvjetiteljskim i agitatorskim ciljevima,²⁵ ali jezikom koji široke mase razumiju. Štoviše, kada ne objavljuje u svojim izdanjima ili organizacijskim službenim glasilima, on se mora i dopasti čitateljima kako bi zadržao angažman. Upravo njegova kratka priča ulazi u ovu potonju kategoriju. A ipak, njegovi su radovi nedvojbeno onovremeno ljevičarski orijentirani i dio su neprekinutog niza intelektualne ljevice u Hrvatskoj kroz 20. stoljeće; što već sugerira i polemika koja se kuhala u *Almanahu savremenih ideja* u 1930-im godinama. I to je primarna motivacija za ovaj prikaz: pogledom u djela značajnog autora koji piše jezikom dostupnim široj publici te s namjerom obrazloženja specifične društveno-materijalne (pa posljedično i društveno-ekološke i političko-ekološke) promjene rasvijetliti jedan od izvora (uz one značajne kanonske europske) ekološke misli u povijesti moderne hrvatske filozofije.

Vrijedi se još jednom podsjetiti da hrvatski (i južnoslavenski) autori i u 21. stoljeću pozivaju na novu paradigmu u odnosu civilizacije i prirode, da su ontološki više-nego-ljudskom u takvoj paradigmi pridavali ulogu »drugačijeg« su-učesnika (radije nego predmeta) u težnjama za razvojem²⁶ te da nastavljaju pozivati na nužnost ozbiljne društvene revolucije zbog ostvarivanja održivosti.²⁷ Cesarčevo cjelokupno stvaralaštvo čini jedan od prethodnih koraka u takvoj intelektualnoj poziciji, revolucionarnoj lijevoj filozofiji počevši s »dogmatskim marksizmom« i »dijalektikom prirode«. Tematizira se tu položaj obespravljenih, nepravda struktura moći (osobito kada ih se razumije kao »nadnaravno« opravdane), materijalnost nejednakosti u društvu te s prirodom skladno društveno uređenje prije »otuđenja« karakterističnog za razvijeni kapitalizam. Konačno, Cesarec govori i o revolucionarnoj promjeni postojećeg društveno-materijalnog sklopa, promjeni koja sadrži i više-nego-ljudsku komponentu jer nije isključivo idealistična, čija politička ontologija uključuje i prirodne elemente.

²⁵ Stipetić, *Argumenti za revoluciju – August Cesarec*.

²⁶ Cifrić, »Limits to growth and the growth of limits: Are we ready for a sustainable society?«.

²⁷ Aljoša Slameršak, »Green Affluence – A Misguided Path to Sustainability: Why the Rich are Unlikely to do Any Good in the Fight to Prevent Dangerous Climate Change«, u: Vedran Horvat, Lana Pukanić (ur.), Horvat, Lana Pukanić (ur.), *Post-growth Future(s): New Voices, Novel Visions* (Zagreb: Institut za političku ekologiju, 2025), pp. 59–65.

Politička ontologija i priroda u izabranim kratkim pričama

Kao dosljedni marksistički mislilac Cesarec sam vjerojatno ne bi naglasio izdvajanje uočenih »prirodnih« elemenata iz sklopa dijalektičkog prikaza revolucionarne promjene, već dobro poznate iz onovremenih i posljedičnih filozofskih radova. Ekološka dimenzija društvenog metabolizma, politička ontologija prirode ili filozofski sustavi novog materijalizma potpuno su suvremeni pojmovi koje on ne bi koristio ili čak prepoznao. Ali važni su za razumijevanje intelektualnih i kontekstualnih izvora kasnije i puno razvijenije socio-ekološke misli u Hrvatskoj, koja rezultira dodavanjem uništenja okoliša i štetom po javno zdravlje u filozofski sistem dijalektičkog materijalizma. Štoviše suvremeno, post-socijalističko, razumijevanje ozbiljnosti situacije i ozbiljnosti primjerene promjene povlači i otvorenu paralelu s Cesarčevim filozofskim iskazom u *Don Quiote iz Salamance*.²⁸

Primjerice, govoreći o promjeni kakvu zaziva i Cesarec, M. Abbott²⁹ kaže da suvremena politička ontologija ne ponavlja grešku zamijene teorije i prakse, ili zabune o njihovom međusobnom odnosu, po kojima bi teorija nekako magično mogla mijenjati svijet. Umjesto toga ona insistira da se ontologija i politika koja je moguća (tj. jedina stvarna politika, »umjetnost mogućeg«³⁰) međusobno određuju, tj. da je istinski radikalna promjena u jednoj praćena (ali ne nužno i uzrokovana) radikalnom promjenom u drugoj. Na tragu Cesarčevog razumijevanja doprinosa materijalizma društvenoj pravednosti, pozivom da filozofija (dijalektičkog?) materijalizma ne odgađa »bolji svijet« za onostrano ili izvantjelesno, i politička ontologija ne prikazuje neki drugi svijet kao ideal prema kojem ovaj treba oblikovati. Ona zapravo traži elemente u sadašnjosti (i znanju koje imamo o prošlosti) iz kojih izgraditi taj drugačiji, pravedniji i održiviji ljudski (i sada i više-nego-ljudski) kolektiv.³¹

²⁸ Cesarec, »Don Quiote iz Salamance, Miguel de Unamuno«. I ovdje obim rada ne dopušta detaljniji prikaz Cesarčevog stvarnog razumijevanja prirode i njezina odnosa prema marksističkoj ortodoksiji, niti mu je to ciljani doseg. S jedne strane u »Don Quiote iz Salamance« Cesarec gorljivo brani dijalektički marksizam Marxa i Engelsa (pa time valjda i historijski inertnu ulogu prirode iz Engelsove *Dijalektike prirode*), dok s druge kao prijatelj M. Sperbera eksperimentira s proširenjem marksističke teorije (pa posljedično i dijalektike prirode) u skladu sa suvremenijim spoznajama (usp. Preljević, »Slijepi putnici svjetske revolucije«, dolje).

²⁹ Mathew Abbott, »No Life is Bare, the Ordinary is Exceptional: Giorgio Agaben and the Question of Political Ontology« *Parrhesia* 14 (2012), pp. 23–36.

³⁰ »Die Politik ist die Lehre vom Moglichen«, Otto von Bismarck, »Gesprich mit Journalisten Friedrich Meyer von Waldeck am 11. August 1867 in Berlin«, u: Otto von Bismarck, *Gesammelt Werke*, vol. 7, (Berlin: Stollberg, 1924), p. 222.

³¹ Abbott, »No Life is Bare, the Ordinary is Exceptional: Giorgio Agaben and the Question of Political Ontology«.

I opet, ovo je suvremeno čitanje, svojevrsno mapiranje mogućih izvora i potočića koji će se tek puno kasnije spojiti u zamjetnu rijeku, dok će neki pre-sahnuti ili ponirati i prije toga. Cesarec svakako nije začetnik filozofske škole niti neposredni učitelj nekom od kasnijih artikuliranih ekoloških mislilaca. Ipak danas ne možemo zanemariti i prikaze povijesnog razvoja ljudskih kultura i različitih tehnologija reprodukcije i širenja ljudskog utjecaja koji umanjuju ljudsku ulogu u ukupnom tijeku povijesti,³² pa i promjenama o kakvim govori Cesarec. Ne radi se o totalnom revizionizmu i promjeni obrisa glavnih miljkaza u tijeku povijesti, već o umanjivanju važnosti ljudskog djelovanja i sociocentričkog temelja.³³ To je zapravo dodavanje ontoloških elemenata (iako i radikalna izmjena razumijevanja procesa u kojima svi elementi sudjeluju) i drugačiji prikaz mogućeg, zajedničkog i onog što je sadašnjem prethodilo. Ali ipak, korištenjem prirode kao aktivnog sudionika u nekim kritikama postojećeg stanja i njegove prividne nepromjenjivosti, a u kontekstu komunikacije sa širokom neprofesionalnom publikom, izabrane Cesarčeve kratke priče ilustriraju implicitnu političku ontologiju ljudskih i više-nego-ljudskih prirodnih elemenata.

Takva nadopuna dogmatske marksističke ontologije prometejske izuzetnosti modernih ljudi (često: modernih bijelih muškaraca) nužna je za oslikavanje vizije³⁴ mogućeg, jednom kad se iznese kritika i prikaže neodrživost postojećeg. To nije bio eksplicitni i profesionalni Cesarčev cilj, i istina malo će filozofa u marksističkoj tradiciji ili šire uopće i pokušati dodati radikalno drugačiju viziju mogućeg. U ovom radu nije cilj raspraviti zašto bi tomu bilo tako, ali dovoljna naznaka može biti i nespремnost protresanja ontološke baze ka uključivanju naizgled pred-modernog, animističkog ili naivno romantičnog priznavanja povijesne uloge »prirode«. S druge strane, u drugom značajnom »znanstvenom« radu, onom o Adlerovoj filozofiji, Cesarec insistira na dodavanju psiho-biološkog dijela inače fizikalističkoj filozofskoj slici svijeta. Čini se da će upravo ovakva spremnost na nadopunu »dogmatskog marksizma« navodno svojstvenog sovjetskoj filozofiji, utrti put kasnijim izrazima humanističkog marksizma i ekološke filozofije u Hrvatskoj i Jugoslaviji.

Stoga ćemo ovdje prikazati neke odrednice kratkih priča Augusta Cesarca nastalih u razdoblju svjetske, nacionalne i osobne krize (kasnih 1920ih i ranih

³² Jonathan Kennedy, *Pathogenesis: A History of the World in Eight Plagues* (New York: Crown Publishing, 2023); James Belich, *The World the Plague Made: The Black Death and the Rise of Europe* (Princeton: Princeton University Press, 2024); Merlin Sheldrake, *Entangled Life: How Fungi Make Our Worlds* (London: Penguin, 2021).

³³ Vrtko Vrdoljak, »Foucault's Culturalist Axiomatic: A Nietzschean Naturalist Rejoinder«, *Nietzsche-Studien*, 54 (2025), pp. 1–22. <https://doi.org/10.1515/nietzstu-2024-0013>.

³⁴ Primjerice kako Lefebvre vidi klasičnu europsku filozofiju kao detaljnu (i) analizu sistema, (ii) utvrđivanje alata promjene sistema te (iii) vizije kamo tu promjenu usmjeriti. Prema: Henri Lefebvre, *Hegel, Marx, Nietzsche, or The Realm of Shadows* (London: Verso, 2020 [1975]).

1930ih). U tim pričama prirodni elementi imaju više od uloge statista, pozadine ili vrlo pravilnih tokova prema kojima se ljudski likovi trebaju postaviti. Imaju više nego pozadinsku ulogu. Ako je cijeli njegov opus posvećen argumentima za revoluciju,³⁵ borbi za pravdu, slobodu i ljepotu,³⁶ onda i ono više-nego-ljudsko i ekološka održivost imaju vrijednost, ulogu i značenje u oblikovanju vizije promjene. Kao prepoznati ontološki elementi dobivaju i na značaju kao alati dostupni za promjenu postojećeg (*a priori* barem nedovoljno pravednog i nedovoljno održivog) sustava. Posebno je razvidno iz dolje prikazanih priča da se i priroda broji kad se planira revolucija, te da čitateljima iz međuratnog Zagreba može biti jasno i kako se broji.

Drugim riječima, u izabranim pričama Augusta Cesarca moguće je prepoznati ono prirodno i više-nego-ljudsko kao dio političke ontologije. Dakle, kao dodatne dimenzije izučavanja kako ukupna ontologija, sve ono što postoji – osobito ono što postoji kao temeljno – uvjetuje što sve smatramo ontičkim mogućnostima koje čine izbor pred ljudskim kolektivima.³⁷ Štoviše, baš zato što je i »politička« i »ontologija«, takva priča ima i začudni moment kojim se ukazuje na dubok i duboko problematičan mrtvi kut postojećih pojmovnih okvira kojima prikazujemo kako postići željenu promjenu.³⁸ I konačno, prema Abbottovom prijedlogu, politička ontologija ne počiva na apstraktnom mišljenju čistog razuma, već u bavljenju konkretnim životnim problemom,³⁹ baš kako navedene priče i prikazuju.

Priroda općenito u Cesarčevoj književnosti

Same izabrane priče smještene su ipak u ukupni svjetonazor Augusta Cesarca i pojmovni aparat kojim zagovara određene strategije u društvu. Koliko god eksperimentalne u određenim aspektima svog izričaja, nema naznaka da

³⁵ Stipetić, *Argumenti za revoluciju – August Cesarec*; Branimir Janković, »Protuargumenti za revoluciju: August Cesarec u mreži intelektualnih protuodnosa«, *Up & Underground* 45–46 (2024), pp. 90–99.

³⁶ August Cesarec, »U Lurdu i Meki ljepote, Veneciji, II«, *Nova riječ* 4/132 (1939), pp. 6–8.

³⁷ Abbott, »No Life is Bare, the Ordinary is Exceptional: Giorgio Agaben and the Question of Political Ontology«. Također po Lefebvrovjoj analizi filozofski Marx nije determinist u vezi odvijanja povijesnih događaja. Nemamo razloga pretpostaviti da bi to postao niti kada bismo detaljnije uključili ulogu više-nego-ljudske prirode u razumijevanje povijesnog tijeka, jer odmak od determinizma leži u socijalnoj konstrukciji značenja koja se pripisuju elementima i procesima političke ontologije. Značenje se pak stvara projekcijom u budućnost, »što će ovo dati, naspram što će ovo dati?« u određenim okolnostima. Usp. Lefebvre, *Hegel, Marx, Nietzsche, or The Realm of Shadows*, pp. 196–197.

³⁸ Abbott, »No Life is Bare, the Ordinary is Exceptional: Giorgio Agaben and the Question of Political Ontology«, p. 25.

³⁹ *Ibid.*, p. 24

su izabrane priče posebno izdvojene – osim vrlo mladenačke priče iz 1919. godine.⁴⁰ U književnom opusu općenito, i isprepletenu s publicističkim djelima, Cesarec koristi socijalni realizam i materijalne uvjete života likova (uključujući i njihovu seosku ekologiju više-nego-ljudske prirode) kao odrednice njihove kvalitete života, duhovnih stremljenja i intelektualnog oblikovanja smisla. U tom smislu ono materijalno, pa onda i ono živo više-nego-ljudsko, postoji kao značajan čimbenik u djelovanju i mentalnom životu likova. Sam karakter ljudskih likova uglavnom je biološki i psihološki određen, nema posebnog nadnaravnog prosvjetljenja u događajima koje proživljavaju.

Ovakve se ontološke refleksije prvenstveno daju izlučiti iz romana, koji su zaokružene narativne cjeline, ponekad s dubljom »tezom«⁴¹ koja se dokazuje narativnim lukom. Ti lukovi pogonjeni su naturalističkim (u filozofskom smislu) prikazom uzročnih procesa, gdje materijalni uvjeti i socijalna prava usmjeravaju djelatnost ljudskih likova. U smislu političke ontologije priroda⁴² tu uglavnom nudi strogi materijalistički (naturalistički kad se uključi biološka osnova psihologije likova) okvir naspram kojeg se čovječanstvo treba postaviti poslušnošću ili sitnom prevarom. Potonje bi bilo najbolje što se može dobiti od razumijevanja prirodnih procesa, od gospodarenja više-nego-ljudskom prirodom za zadovoljenje nekih privatnih ili kolektivnih interesa.

Međutim, takvo dominantno ograničenje prevladava kada promišljamo ulogu prirode u opisu sistema ili u imenovanju glavnih instrumenata njegove promjene. Dakle, u materijalističkom razumijevanju stvarnosti i klasnih struktura kao glavnih pokretača promjene, kao što racionalist i marksist u Cesarcu i nalažu. Međutim, u određivanju političke ontologije tako da se pozabavi stvarnim problemom i uključi i filozofsku viziju smjera njegova rješenja (na tragu Lefebvreova ljevičarskog čitanja klasične europske filozofije spomenutog gore) više-nego-ljudska priroda u cjelokupnom književnom djelu Augusta Cesarca ima zanimljive političko ontološke podstrijeke realnim mogućnostima koje stoje pred ljudskim kolektivima.

Prvenstveno je to utjecaj prirodnih kretanja na dobrobit likova, povezanost njihovih bioloških temelja s tokovima mijena u prirodi. To je podsjetnik da su likovi i prirodna bića i da materijalna podloga ima utjecaj na njihove zgrade i stanja povrh njihovih duhovnih previranja. Možemo tome dodati i primjer

⁴⁰ Cesarec, »Zver-planina«.

⁴¹ Zrinka Božić, »Roman s tezom ili politički roman? Čitanje Cesarčeve *Careve kraljevine*«, *Up & Underground* 45–46 (2024), pp. 80–89.

⁴² Radi lakšeg praćenja teksta više-nego-ljudsku prirodu u nastavku ću zvati samo »prirodom«, terminološki odvojenom od ljudi, uz ovo upozorenje da to nije i ontološki zaključak o čvrstom razdvojenim ljudskim i ostalim prirodnim elementima i procesima.

prirode kao zajedničkog dobra, gotovo kao ilustracija zajedničkih sredstava za proizvodnju u marksističkoj prvobitnoj zajednici, te određenu nepodložnost privatizaciji. U takvim situacijama ono prirodno ostaje kao podsjetnik da ne mora sva ljudska razmjena ići kroz tržište i upravljanje privatnim vlasništvom. Unatoč takvom podsjetniku, priroda može dijeliti sudbinu iskorištavane radne snage jer je i nju moguće pretjerano iskorištavati kao i ljude.

U takvim prikazima, u takvom odnosu djelatnih snaga u narativu, Cesarec se primiče suvremenim čitanjima kasnog Marxa (službeno omalovažavanog dijela njegova opusa po »dogmatskom marksizmu«) kakvo primjerice danas predstavlja K. Saitō.⁴³ On smatra da službenom marksizmu 20. stoljeća nedostaje razumijevanje uloge prirode u usponu, dinamici i eventualnoj smjeni kapitalizma, koje je Marx razvio istražujući ulogu biotopa u proizvodnji hrane, a ostavio nedovoljno uređen i neobjavljen. Priroda je tu dionik kapitalizma, jednakopravan element političke ontologija uspona i pada kapitalizma kao i društvena klasa, proizvodna snaga i ideoloških stremljenja pojedinca. Takvim se prikazima već može dati suvremeno čitanje tvrdnji da su društvena i ekološka pravda isprepletene, kakvo nalazimo u suvremenom političkom diskursu, ali ne i u onovremenom. Vrijedi ipak ponoviti da se radi o suvremenom čitanju angažirane beletristike, ukazivanju na sličnosti između nje i filozofije, a ne dokazivanju intelektualno prvenstva ili hegemonije.

Na tom tragu je onda najizraženija djelatnost prirodnoga u ukazivanju, podučavanju, predlaganju vizije i tako pomoći u borbi za slobodu. Pri tome važnu poveznicu s filozofskim vidim u pomoći ljudskim likovima u traženju smisla (u narativima njihova života), prije nego predstavljanju manje ili više cjelovitog sustava koji prikazuje »pravo stanje stvari«, »istinu« skrivenu iza zbunjene svakodnevnice.⁴⁴ Priroda kao element političke ontologije javlja se pri tome u nekoliko uloga. Jedna je kao dionik vizije smjera kojem teži ljudska intelektualna i revolucionarna borba.⁴⁵ Ishod te borbe, putem nagovora na⁴⁶ i provedbe materijalne i intelektualne revolucije je i skladan i održiv odnos s prirodom kao dokaz potpunog ljudskog oslobođenja. Dio teorije razotuđenja u kasnijoj hrvatskoj filozofiji i sociologiji imat će i ovu ekološku komponentu.⁴⁷

⁴³ Kohei Saitō, *Marx in the Anthropocene: Towards the Idea of Degrowth Communism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2022).

⁴⁴ Julian Young, *The Death of God and the Meaning of Life* (London: Routledge, 2014²).

⁴⁵ Sjetimo se ovdje Cesarčevog zaključka iz 1939. godine: »<...> život nema smisla ako nije borba, borba za pravdu, borba za slobodu, ali i za ljepotu: i za ljepotu«. Cesarec, »U Lurdu i Meki ljepote, Veneciji, II«, p. 8.

⁴⁶ Usp. Stipetić, *Argumenti za revoluciju – August Cesarec*.

⁴⁷ Supek, *Ova jedina Zemlja: Idemo li u katastrofu ili Treću revoluciju?*.

Priroda, međutim, može biti i suborac ili barem alat na putu prema tom oslobođenju. U preklapanju s prometejskim pristupom prisutnim u onodobnim marksistima kanonskoj *Dijalektici prirode*,⁴⁸ razumijevanje prirodnih procesa te djelovanje sukladno s njima može pomoći ljudima u borbi za slobodu. Ili u narativnom obliku, priroda ispravno prikazana može pojedinim likovima biti saveznik u približavanju smislu života, ili barem suborac u traženju smisla. To je osobito jasno kada je i priroda iskorištavana od kapitala kao i likovi iz radničke klase, te iskorištavanje i nepravda (pa čak i neodrživost) postaju promatrajući prirodu jasno uočljivi likovima i čitateljima.

Konačno, postoji i djelatna uloga prirode, koja nadilazi Engelsovu znanstveno prejednostavnu *Dijalektiku prirode*⁴⁹ i inertnu ulogu više-nego-ljudskog u dijalektičkom materijalizmu općenito. To je kada priroda ukazuje na greške i mogućnosti njihovog ispravljanja, tj. na nepravde i mogućnost njihova popravljanja te kad pomaže uvidjeti pravo stanje stvari koje izvrću odnosi moći i nepravedna društveno-politička struktura. Radi se naravno o fikciji i djelovanju prirode kao narativnog lika ljudskim glasom, jezikom pa čak i sentimentima, ali o spoznajama koje može iznijeti samo kao ono prirodno, kao više-nego-ljudsko. Ova pozicija više-nego-ljudskog obično je potrebna jer ljudi nisu u stanju dokučiti elemente materijalno-društvene zbilje koji čine viziju usmjerenu na revolucionarnu promjenu. Tu se javljaju naznake političke ontologije prirode, istovremeno shvatljive Cesarčevom čitateljstvu, i sukladne kasnijim, možda u nekim slučajevima i autohtono hrvatskim⁵⁰, ontologijama više-nego-ljudske prirode prikladnim za stvaranje globalne pravedne održivosti.

Revolucionarno djelovanje više-nego-ljudskog u kritici postojećeg društva i prikazu moguće promjene

Izabrane kratke priče objavljene su u vrijeme krize globalnog kapitalizma, pojave šestosiječanjske diktature u Jugoslaviji te snažnijeg politiziranja i angažiranja lijeve (više-nego-marksističke) inteligencije u Hrvatskoj.⁵¹ Cesarec u tom razdoblju izdaje i uglavnom tekstovima opskrbuje časopis *Zaštita čovjeka*, te

⁴⁸ Friedrich Engels, *Anti-Diring* (Beograd: Kultura, 1964).

⁴⁹ Cesarčevo divljenje Adleru i Individualnoj psihologiji u skladu je i s kritikom dijalektike prirode kao prejednostavne, iako materijalistički dosljedne, filozofije prirode. Usp. Vahidin Preljević, »Slijepi putnici svjetske revolucije Manès Sperber i August Cesarec«, *Up & Underground* 45–46 (2024), pp. 138–147.

⁵⁰ Usp. primjerice Maja Pasarić, »Kako istrenirati svoju lasicu: Animizmi tradicijskih i suvremenih viševrstnih zajednica«, *Narodna umjetnost* 61/2 (2024), pp. 121–141, za povijesnu kontekstualizaciju i primjenu.

⁵¹ Stipetić, *Argumenti za revoluciju – August Cesarec*.

uz beletristiku i poeziju objavljuje i osvrtu i »znanstvene radove« o individualnoj psihologiji, filozofiji i društveno-povijesnim trendovima. Priča *Na moru*⁵² iz 1932. godine pripovijeda o ribarima tunolovcima i njihovom organiziranju za otpor prekomjernom iskorištavanju njihovog rada. Tune, predmet na kojem oni rade pri tome im daju uviđaj u ograničenost ali i društvenu kontingentnost njihove situacije. I više od toga, one izazivaju ribarsku (a posredno i čitateljevu) empatiju i razumijevanje nasilja kojem su izložene, one su predmet iskorištavanja jednako kao i ribari. Tako ribari i uviđaju, moglo bi se reći, »ne-prirodnost« vlastitog položaja. Tune im svojim negativnim primjerom pokazuju što bi oni trebali pozitivno učiniti – udružiti se protiv zajedničkog ugnjetača. Bez prirode kao prepoznatog su-patnika ribari ne bi uvidjeli strukturnu nepravdu svoje pozicije niti način kojim bi ju mogli ublažiti. Sličnu ulogu ima i češljugar u kratkoj priči, gotovo pjesmi u prozi, *Češljugar na krovu kasarne*⁵³ iz 1929. godine.

Iako u konačnici jasno odijeljen od ljudskog svijeta, slobodan u svojoj »prirodnoj« domeni, ptica pjevica češljugar izaziva osjećaj povezanosti i mogućnosti promjene kod protagonista (autora?). Vidjevši ga kako uživa, protagonist ga poziva: »O, družo moj, ostavimo radije zajedno ovo mjesto sramote i žalosti i pođimo kao braća u šumu, tamo gdje [ovo doba dana] nije oskvrnuto strašilima ljudskih klaonica nego čisto i plemenito šušti kao svila pod tihim dodirom vjetra! Sjeti se da je [mjesto na kojem sad stojiš] mrtvarnica hiljada, hiljada ljudi, tamnica drugih hiljada, i stratište i žrtvenik sviju koji hoće da budu bezazleni i bezbrižni kao ti!«.⁵⁴ Također, češljugar predstavlja dio sadašnjeg iskustva kojim protagonist uviđa da su pritisci ljudski stvoreni i različiti od prirodnih stanja. Primjerice: »<...> možda s pjesmom svojom hoćeš da ublažiš, urazumiš one koji, inače gluhi za pjesmu čovječnosti, hrane ovdje u krvi svoje kiklopske nagone i u ime lažnih vrednota vrijeđaju zemlju i čovjeka? <...> Ti sebi i svojoj ljubavi pjevaš, maleni pjesniče češljugare na vrhu naježene, ljudomorne kasarne!«.⁵⁵

Najizraženiji je primjer političke ontologije koju možemo izlučiti iz Cesarčeve kratke priče kada drvena klupa, prethodno stablo u šumi, progovori o onome što vidi u velikom gradu.⁵⁶ Fantastična je to beletristika u kojoj nam se (neživi) predmet obraća u prvom licu, ali prvenstveno kao prirodno biće, što se implicira da ljudi-čitatelji kojima se obraća – to nisu. Već tu se nazire uloga otuđenja u razumijevanju ljudske materijalne pozicije i polako u prikaz

⁵² Cesarec, »Na moru«.

⁵³ August Cesarec, »Češljugar na krovu kasarne«, *Književnik* 2/1 (1929), pp. 15–16.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 16.

⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁶ August Cesarec, »Pripovijedanje jedne klupe«, *Hrvatska revija* 2/11 (1929), pp. 622–632.

svakodnevice uvodi kategorijalni aparat marksističke analize društvene zbilje. Ali javlja se i podsmjeh filozofiji, onaj klasični popularni gdje je »filozofiranje« apstraktno razglabanje koje nema jasnu vezu sa stvarnošću i nije primjereno »običnim ljudima«. Klupa kaže: »Ja ne znam doduše da li stvaranju daje veći zamah radost ili patanja, no ipak mi se čini da, na primjer, Stephenson kad je obretao parostroj, Sun-Jat-Sen kad je pokretao revoluciju, pa i Shakespeare kad je pisao svoje [...drame...] nisu za te svoje velike obrete i djela trebali nekog ljubavnog podražaja <...> No kud sam ja to zašla u nekakvo filozofiranje! To je, reći ćete, preuzetno od mene, jednostavne klupe, a možda imate i pravo...«.⁵⁷

Klupa-stablo govori i o skladu svoje izvorne prirodne zajednice, kako bi ga počela uspoređivati sa različitim aspektima radničkog⁵⁸ života u gradu. Ti aspekti pobrojavaju nepravde koje ljudi prolaze, navodno toliko intimne da pripovjedačica mora skrivati o kojoj se točno klupi u kojem parku radi. Vrhunac priča o nepravdi dolazi s traženjem smisla u prinuđenosti na očigledno besmislen rad starog bolesnog čovjeka. Besmislen jer je zadatak pomalo sizifovski neizvršiv, gotovo pakosno zamišljen. Tu prirodni subjekt, naivan i svjestan svojeg pred-civilizacijskog iskustva, ukazuje na mogući smjer traženja ili izgradnje smisla u revolucionarno drugačijoj ljudskoj zajednici. Po Abbottovoj definiciji⁵⁹ on ukazuje na mrtvi kut pojmovnih okvira u kojima je normalizirana besmislenost i patnja djelovanja na koje su likovi prinuđeni, te u kojem smjeru tražiti željenu promjenu.

Uputa za promjenu ne temelji se na dodatnom, specifično više-nego-ljudskom svojstvu koje klupa-stablo posjeduje i donosi u zajednički pothvat. Naprotiv, sastoji se u esencijalno ljudskom svojstvu koje klupa-stablo uočava, ali teško razumije – u ljubavnoj predanosti. Ovdje priroda poziva eksplicitno na uočavanje manjkavosti ljudskog društva spram njegova izvornog »prirodnog stanja«, poziva da univerzalna skrb bude temeljno načelo uređenja ljudskog društva. U ovoj priči Cesarec kroz glas prirode poziva na socijalističku viziju. U političkoj ontologiji implicitnoj u ovoj priči, priroda je izvorište i podržavatelj spoznaje o potrebi radikalnog društvenog preuređenja, ali s jednostavnom vodiljom da oni slabi i najugroženiji ne trebaju dodatno patiti kako bi primili dio materijalnog obilja.

⁵⁷ Ibid., p. 627.

⁵⁸ Pretpostavljam da se radi o radničkim životima jer klupa-narator nekako sugerira da je u parku posjećuju ljudi kojima je potreban mir ili utjeha javnog parka, a ne ljudi koji u privatnim vrtovima mogu ljubovati ili odmoriti.

⁵⁹ Abbott, »No Life is Bare, the Ordinary is Exceptional: Giorgio Agaben and the Question of Political Ontology«.

*Uloga prirode u borbi za pravdu, slobodu – i ljepotu*⁶⁰

Da je pitanje uloge prirode u revolucionarnom i post-revolucionarnom društveno-ekološkom imaginariju ipak više nego rubno u suvremenim raspravama pokazuje interes za ulogu više-nego-ljudskih elemenata u razumijevanju povijesti,⁶¹ ali i kritika odveć prometejske vizije socijalističkog društvenog metabolizma.⁶² Opet, nije mi cilj tvrditi da je Cesarac ikakva neposredna prethodnica navedenim europskim raspravama, već samo da se promišljanje uloge prirode isprepletено sa očekivanjem preuređenja kulture i društvenih odnosa prema socijalističkim načelima ne mora shvaćati isključivo rubnim, parohijalnim ili namijenjenim samo perifernoj nedavno-seoskoj populaciji. S. Z. Mohammed tako primjerice tvrdi da se promišljanje oblikovanja planske ekonomije sa zajedničkim vlasništvom nad sredstvima za proizvodnju, kakvo danas ozbiljno zastupa suvremena informatički pogonjena Rasprava o socijalističkoj računici (eng. *Socialist Calculation Debate*, SCD), previše oslanja na prometejsku viziju ljudske iznimnosti.

Takva iznimnost, elementarna ontološka podloga vizije transformacije u održivo društvo koje je u stanju dugotrajno preživjeti na ograničenom planetu, primjerice u standardnom narativu »održivog razvoja«, zapravo je ekološki destruktivna.⁶³ Ona nema ekološku stabilnost kao nužni element, i time ju lako ostavlja u drugom planu povećanja profita ili društvenog uzdizanja pojedinaca u klasnoj strukturi. S druge strane ne prikazuje točno niti analizu stanja kako

⁶⁰ »Ljepota« se ovdje odnosi na citat iz Cesarčeva putopisnog teksta »U Lurdu i Meki ljepote, Veneciji, II«, važnosti koju tom razdoblju i tekstu u Cesarčevu životu i posebno borbi sa razočaranjima u organiziranju društvene promjene pripisuje Stipetić (*Argumenti za revoluciju – August Cesarac*), te ontološkom kontrastu koji sam pojam postavlja naspram »pravde« i »slobode« u Cesarčevoj »filozofiji« i političkoj ontologiji općenito.

⁶¹ To je svojevrstni djelomični revizionizam na kakav poziva Nancy Fraser u citatu s početka teksta. Usporedi također Kennedy, *Pathogenesis: A History of the World in Eight Plagues*; Belich, *The World the Plague Made: The Black Death and the Rise of Europe*; Sheldrake, *Entangled Life: How Fungi Make Our Worlds* (posebno ulogu kvasca i razlikovanje namjerne i slučajne fermentacije te njezinu važnost za određenje »civilizacije«, u 10. poglavlju).

⁶² Samia Zahra Mohammed, »Post-Sovereign Planning? Nature, Culture and Care in New Socialist Calculation Debate«, u: Jan Groos, Christian Sorg, *Creative Construction: Democratic Planning in the 21st Century and Beyond* (Bristol: Bristol University Press, 2025), pp. 265–278.

⁶³ Opet zbog obima i naravi teksta nije moguće ovdje ulaziti u kritiku koncepta održivog razvoja. Za uvod u problematiziranje ekološke i društvene učinkovitosti usporedi redom: Erik Swyngedouw, »Depolitizacija (’političko’)«, u: Giacomo D’Alisa, Federico Demaria, Giorgos Kallis (ur.), *Odrast. Pojmovnik za novu eru* (Zagreb: Fraktura i Institut za političku ekologiju, 2014), pp. 113–119; Olivier De Schutter, »Growth, degrowth and poverty reduction«, u: Anita Nelson i Vincent Liegey (ur.), *Routledge Handbook of Degrowth* (Abingdon, Oxon.: Routledge, 2025), pp. 349–363, <https://doi.org/10.4324/9781032650159-30>.

smo do ovdje došli, jer zatamljuje razumijevanje više-nego-ljudskih kontingentnih prirodnih procesa koji ne čine samo nasumičnu pozadinu spram koje ljudi, kao slobodni agenti u isključivo društvenim odnosima, donose strateške odluke koje čine tijek povijesti. S druge strane, sve više smo svjesni i povijesnog kontinuiteta intelektualnog povezivanja prirode i emancipacije, koje je gurnuto na marginu velikih povijesnih narativa složenih kroz »republikansku« (građansku, liberalnu) ili socijalističku perspektivu.⁶⁴

Iz ovdje zanimljive perspektive političke ontologije u pitanju socijalističke revolucionarne transformacije na kakvu poziva i A. Cesarec, jednostavnu poveznicu sa suvremenim vizijama socijalističkog odgovora na planetarno ekološko urušavanje čine i pitanja tko će pružati skrb na mikro-razini, hoće li to opet biti žene i predodređeni članovi nuklearne obitelji?⁶⁵ Već tim poznatim pojmovima otvaramo pitanje kako će prema socijalističkoj računici zapravo post-revolucionarna društva održavati osnovne radnje skrbi⁶⁶ za sve koji u danom trenutku ne proizvode materijalni opstanak. Tko je sve uključen u taj dio revolucije, pita Z. Mohammad. Nadalje, što će sve zahtijevati skrb za prirodu već ozbiljno narušenu Kapitalocenom,⁶⁷ te kako zamišljamo društvene odnose koji uključuju više-nego-ljudsku prirodu bez svođenja na inertni resurs za ljudsku potrošnju i pozadinu ljudskom usmjeravanju povijesti?⁶⁸ Da je pitanje istinski ontološko, a ne samo stilsko pokazuje i Mohammedičina kritika nastavljanja pretpostavke da je više-nego-ljudska priroda nešto što se može posjedovati, makar i kolektivistički, dok se istovremeno traži radikalni odmak od modernističkog poimanja (ontologije) koji inherentno stvara *nejednakosti i neodrživost* u iskorištavanju prirode.⁶⁹

August Cesarec, hrvatski intelektualac na vrhuncu razdoblja prve industrijalizacije, od zadnje četvrtine 19. do polovice 20. st., te zagovornik revolucionarne promjene u društvenim i materijalnim odnosima, poziva se povremeno i rubno i na elemente političke ontologije u kojoj »ono prirodno« može imati u djelatnu

⁶⁴ Serge Audier, *La société écologique et ses ennemis* (Paris: La Découverte, 2017).

⁶⁵ Uloga pojedinca, osobito mlade žene, u skrbi unutar patrijarhalno uređene obitelji također je prisutna tematika u Cesarčevom djelu, u mnogočemu već kritizirana i manjkava (Usp. Aleksandra Petrović, »August Cesarec i Zofka Kveder: argumenti za revoluciju i protiv nje«, *Up & Underground* 45–46 (2024), pp. 74–79), ali je izvan granica ovog teksta.

⁶⁶ Usp. Giacomo D'Alisa, Federico Demaria, Marco Deriu, »Skrb«, u: Giacomo D'Alisa, Federico Demaria, Giorgos Kallis (ur.), *Odrast. Pojmovnik za novu eru* (Zagreb: Fraktura i Institut za političku ekologiju, 2014), pp. 196–201.

⁶⁷ Brajdić Vuković, Domazet, »Anthropocene«.

⁶⁸ Mohammed, »Post-Sovereign Planning? Nature, Culture and Care in New Socialist Calculation Debate«, p. 269.

⁶⁹ *Ibid.*, p. 271, kurzivni naglasak u originalu.

ulogu u društvenom razumijevanju mogućih razlučivih odrednica budućnosti.⁷⁰ Prirodno, više-nego-ljudsko, primjerom ili metaforičkim zagovaranjem određenih elemenata koje smo društveno spremni previdjeti ili zaboraviti u mrtvom kutu⁷¹ ocrta obrise i prve korake alternativne budućnosti koju možemo izabrati, a koja pak u skladu s marksističkom filozofijom daje smisao i značaj borbi kojom se danas bavimo. S druge strane, priroda je i općenito zajedničko dobro koje je dostupno društveno potlačenima i može im biti na raspolaganju kad su im drugi alati oduzeti.

Konačno, dajući važnost prirodnim ograničenjima društva i pojedinca, Cesarec se svrstava uz određenu anti-fašističku struju protivnu (onovremenom) fašističkom obećanju društvene promjene kroz tehnološku transcendenciju bioloških temelja.⁷² Prirodno (i ljudsko i više-nego-ljudsko) je ontološki element koji pridonosi izgradnji pravednijeg svijeta i osvještava pružanje otpora mogućem unutar-društvenom i ekološkom nasilju koje je sukladno s ljudskom iznimnošću. Time daje jedan od autohtonih izvora kasnije moderne ekološke filozofije i socijalne ekologije u Hrvatskoj, i vrijedan doprinos mozaiku suvremenog promišljanja dovoljno trezvene transformacije »za pravdu, <...> za slobodu, ali i za ljepotu«⁷³ te zaustavljanje ekološkog kolapsa.

“Let Us Together Leave this Site of Shame and Misery”: Nature in August Cesarec’s Short Stories

Summary

The contemporary “polycrisis,” which intertwines the materiality of the living world with unsustainable social injustice, necessitates a comprehensive transformation of anthropogenic material processes and social relations. The works of August Cesarec offer examples of the “revolutionary” transformative role of non-human (more-than-human) nature within Croatian philosophy in the 1871 to 1945 period. This paper presents the main tenets of Cesarec’s environmental philosophy (distinct in Croatian from “philosophy of nature,” a term reserved for natural sciences) from the perspective of contemporary calls for eco-social transformation. Although not a professional philosopher, Cesarec was an influential intellectual and author in literature and journalism, connected to broader European philosophical and intellectual movements. While

⁷⁰ Usp. Lefevbre, *Hegel, Marx, Nietzsche, or The Realm of Shadows*.

⁷¹ Usp. Abbott, »No Life is Bare, the Ordinary is Exceptional: Giorgio Agaben and the Question of Political Ontology«.

⁷² Janković, »Protuarargumenti za revoluciju: August Cesarec u mreži intelektualnih protuodnosa«.

⁷³ Cesarec, »U Lurdu i Meki ljepote, Veneciji, II«.

a clear proponent of historical materialism in his journalistic and philosophical essays, Cesarec also explored alternative imaginaries in his literary works, including the role of more-than-human “nature” in material development, justice, and the meaning of human action. Striving to make certain topics accessible to a wider readership, his philosophy incorporates elements of pre-modern conceptualizations of “nature’s” active role present in popular imaginaries. In selected stories published in the late 1920s and early 1930s, the role of more-than-human “natural” actors in socio-transformative (and potentially political) messages clearly deviates from the classical Promethean vision of human dominance over all other life on the planet.

Keywords: August Cesarec, growth, environment, political ontology, revolution